

Milan Pahor

PRISPEVEK K ZGODOVINI OF LETA 1941 V TRSTU

Narodnoosvobodilni boj se je na Primorskem začel istočasno kot v drugih slovenskih pokrajinah. Temeljni cilji so bili isti kot za ostalo slovensko narodno ozemlje: izgon okupatorjev, združitev vseh Slovencev in socialna preobrazba slovenskega naroda. Centralni komite KPS in izvršni odbor OF nista prezrla usode Slovencev na Primorskem oziroma v Trstu. Vse to je razvidno iz prvih dokumentov narodnoosvobodilne vojne.¹

Pravi začetki narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem dokazujejo, da je bila potrebna povezava s KPS. Svoje delo je KPS začela na podlagi izjave treh komunističnih partij (Jugoslavije, Avstrije in Italije) iz aprila 1934 v Moskvi, v kateri so te brez pridržka priznale slovenskemu narodu pravico do samoodločbe in odcepitve od imperialističnih držav in se zavezale, da bodo podpirale njegov boj za združitev. To bi na Primorskem morala biti predvsem naloga Komunistične partije Italije, vendar je ta imela zaradi fašističnega zasledovanja in nasilja šibke sile; mnogo komunistov je bilo v emigraciji, zaporih in konfinaciji. Skoraj edini, vendar zelo pomemben dejavnik, na katerega sta na Primorskem oziroma v Trstu mogli računati KPS in OF, je bila visoka narodna zavest slovenskega prebivalstva. Narodna zavest je ostala živa v vseh slojih slovenskega prebivalstva tudi po več kot dvajsetletni italijanski vladavini. To velja tudi za samo mesto Trst. Vendar bi bila sama zavest premalo za začetek narodnoosvobodilne vojne in ljudske revolucije. Da bi spodbudili in organizirali osvobodilni boj in spremenili visoko narodno zavest, zatiranega in socialno izkoriščanega slovenskega ljudstva na Primorskem v močno silo, sta morali KPS in OF pošiljati sem svoj kader iz drugih slovenskih pokrajin. Pošiljali sta po možnosti aktiviste, ki so bili rojeni na Primorskem in so se do tedaj že izkazali pri revolucionarnem delu v osrednji Sloveniji.²

Organizacijski sekretar centralnega komiteja KPS Tone Tomšič je poleti 1941 zbiral sposobne organizatorje v sklopu t. i. »primorske komisije« pri CK KPS in jih pošiljal na teren. Zanimivo je, da se je Tone Tomšič rodil leta 1910 v Rojanu v Trstu. Konec junija je prišel na Primorsko na nekakšno ogledovanje položaja Ervin Dolgan — Janez, član pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo. Dolgan je imel več sestankov, vzpostavil je vsaj dva kanala za prehod čez nekdanjo italijansko-jugoslovansko mejo. V začetku avgusta 1941 je Dolgan poročal Tonetu Tomšiču o položaju na Primorskem.³ V svojih spominih je med drugim Ervin Dolgan zapisal naslednje: »Po dveh mesecih delovanja na Primorskem sem se avgusta 1941 preko Postojne vrnil v Ljubljano. Takoj sem poiskal zvezo s Tomšičem. Najino srečanje je bilo zelo kratko, a pristrčno. Orisal sem mu razmere na Primorskem in mu povedal, da je prebivalstvo silno naklonjeno Osvobodilni fronti in da je zlasti mladina pripravljena sodelovati; moška posebno zato, ker so Italijani takrat klicali v vojsko že letnik 1922. Kakšnih večjih sprememb pa bi težko pričakovali prej, preden bi nastalo jedro oboroženega gibanja, na katerega bi se Primorci lahko oslonili. Zato sem Tomšiču predlagal, da bi v Ljubljanski pokrajini sestavili oboroženo skupino, ki bi odšla na Primorsko. Tomšič je soglašal z mojim predlogom in me povezal z Mihom Marinkom in Alešem Beblerjem, s katerima sem se potem natančneje dogovoril, kako predlagani načrt uresničiti. Septembra sem nato odšel v Krimski bataljon na Mokrc, kjer smo sestavili četo, ki je nato odšla z menoj na Primorsko.⁴

¹ Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn: Slovenci v zamejstvu, Ljubljana 1974, 191 — odslej Slovenci v zamejstvu.

² Slovenci v zamejstvu, 192—195.

³ Alenka Nedog, Tone Tomšič, Ljubljana 1969, 275 — odslej Alenka Nedog.

⁴ Alenka Nedog, 276.

Že prej omenjena posebna komisija za Primorsko pri CK KPS je proučila omejeno poročilo. »Primorsko komisijo« je vodil Tone Tomšič, v njej so bili še Vito Kraigher, Stane Bidovec, Jožko Žiberna in neki delavec, vsi po rodu iz Primorske. Njena glavna naloga je bila pridobivati za Osvobodilno fronto Primorce, ki so živeli v Ljubljani; utrjevati zvezo s Primorsko; zbirati in pripravljati aktiviste, ki bi odšli tja in jim posredovati naslove ljudi, na katere bi se ob prihodu na Primorsko lahko oprli. Glavne organizatorje je poiskal Tomšič med preskušeniimi komunisti. Že poleti 1941 so odšli tja Oskar Kovačič, Matevž Velušček, Ervin Dolgan, Saša Lemut, Rado Morel in drugi.⁵

Pripomniti je treba, da se je Osvobodilna fronta na Primorskem gradila in razvijala nekoliko drugače kot v ostalih slovenskih pokrajinah. Tu ni bilo ustanovnih skupin OF. Prvi aktivisti so najprej zajeli v svojo organizacijo OF člane KPI, člané narodnorevolucionarne organizacije TIGR in druge narodno zavedne in protifašistične razpoložene Slovence. Zato odbori OF niso bili sestavljeni na podlagi zastopstva ustanovnih skupin, temveč so bili enotni.⁶

Centralni komite KPS je ocenil, da so na Tržaškem ugodne razmere za začetek narodnoosvobodilnega boja, in je tja poslal svojega člana Oskarja Kovačiča, da bi ustanovil pokrajinski komite KPS za Primorsko in začel organizirati narodnoosvobodilno gibanje. Med drugim je bil na majskem posvetovanju KPJ sprejet sklep, da mora KPS zbirati in pripravljati slovensko ljudstvo za akcije proti okupatorju tudi na ozemlju, ki je bilo po prvi svetovni vojni odtrgano od matičnega ozemlja. V Julij-ski krajini je fašistični režim leta 1940 obglavil slovensko protifašistično gibanje in komunistično stranko.⁷

Na svoji poti v Trst se je Oskar Kovačič⁸ z ilegalnim imenom Anton Poljak od-nosno Polak, 10. avgusta 1941 ustavil pri bratih Rudiju in Lojzetu Pericu v Trziču (Monfalcone). Po navodilih, ki jih je Oskar dobil v Ljubljani, naj bi prav v Trziču osnovali centralno bazo OF. V Ljubljani so namreč spočetka mislili, da bodo v Trzi-ču, industrijskem mestu in stični točki med italijanskimi in slovenskimi delavci, po-goji za delo ugodni. Naslednje dni pa je bil v Trziču sprejet sklep, da se sedež OF prenese v Trst iz naslednjih razlogov: 1. Trst ima kot veliko mesto boljše pogoje za ilegalno delo kakor Trzič, kjer ni bilo velikih delavskih naselij, saj so se slovenski delavci vozili na delo iz neposrednega zaledja. 2. Iz Trsta je lažje vzdrževati stike in zveze z Ljubljano. 3. Iz Trsta je lažje vzdrževati zvezo z ostalimi kraji Slovenskega primorja in Istre.⁹

Po petdnevem bivanju v Trziču je Oskar Kovačič odšel na Tolminsko, od koder je šel v Ljubljano, da bi dobil privolitev za ustanovitev centrale OF v Trstu. Ko se je ponovno vrnil v Trzič, so ga pričakali tovariši. To je bilo zadnje dni avgusta 1941. Tam se je ponovno sestal z bratoma Lojzetom in Rudijem Pericom ter z bratoma Cvetkom in Danilom Pericom, ki so tvorili skupino aktivistov OF.¹⁰ Danilo Peric je Oskarja pospremil do Trsta, kjer je navezal stike z Ernestom Arbanasom, Ljubom Susičem, Aleksandrom Modicem. Vsi omenjeni so bili skojevci, saj so postali organi-zirani mladi komunisti že pred vojno v Zagrebu, kjer so študirali v Istrskem inter-

⁵ Alenka Nedog, 274.

⁶ Slovenci v zamejstvu, 195.

⁷ Alenka Nedog, 273–274; Milica Kacin, Tržaška mladina v narodnoosvobodilnem boju, v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, letnik I, št. 2: Ljubljana 1960, 136 — odslej Milica Kacin, Tržaška mladina.

⁸ Oskar Kovačič se je rodil 27. oktobra 1908 v Sv. Luciji pri Tolminu (sedaj Most na Soči). Se kot študent geodezije je prišel na univerzi v Ljubljani v stik s komunisti, v prvi vrsti z Borisom Kidričem. Bil je večkrat preganjan in aretiran. Bil je v zaporu v Sremski Mitrovici, kjer je bil zaprt 18 mesecev od novembra 1934 dalje. Po prestanem zaporu se je vrgel v priprave za ustanovni sestanek KP Slovenije, ki je bil na Čebinah nad Trbovljami leta 1937. Leta 1939 je bil interniran v Bileči. Leta 1940, po vrnitvi iz internacije, je postal član »vojaške komisije«, ki je nastala v sklopu CK KPS. Po zlomu stare Jugoslavije je postal član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Avgusta 1941 je odšel na novo dolžnost. Odšel je v Trst z nalogo, da organizira OF, KPS ter vzpostavi stike z italijanskimi komunisti. Pri tem delu je bil 10. decembra 1941 aretiran v Trstu. Pred Posebnim sodiščem v Rimu je bil leta 1942 obsojen na 30 let ječe. V zaporu je dobil tuberkulozo, ki ji je leta 1944 podlegel. Proglašen je bil za narodnega heroja.

⁹ Lojze Peric, Začetki narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju in Istri leta 1941, v knjigi Vstaja jugoslovanskih narodov 1941, Ljubljana 1965, 497 — odslej Lojze Peric, Začetki.

¹⁰ Lojze Peric, Začetki, 498.

natu. Tako je nastala mladinska skupina OF. Preko Danila Perica je dobil Oskar zvežo z Brunom Gullijem, članom KPI. Iskanje vezi s člani KPI je bilo ena izmed nalog, ki jih je dobil Oskar od CK KPS. Preko Bruna Gullija je prišel v stik še z nekaterimi člani KPI. To so bili Giordano Cermelli, Bruno Zanghifella, Michele Thoma.¹¹

Hkrati je Oskar dobil zvežo z nekdanjimi sodelavci Pinka Tomažiča. Na prvem mestu je treba omeniti mladinko Zoro Perello,¹² ki je organizirala mladinsko skupino pri Sv. Jakobu. Takoj nato velja omeniti Vojko Šmuc, ki je delala med mladino v središču mesta. Ze v prvih dneh Oskarjevega prihoda v Trst sta dobila zvežo z njim tudi Bernard (Nadi) Šemerl in Boris Kovačič, ki ni sorodnik Oskarja Kovačiča. Pri Borisovem očetu, zobozdravniku Rudolfu Kovačiču, je bila javka za aktiviste OF, ki so prihajali iz Ljubljane. To je bila odlična javka na centralni tržaški ulici Carducci št. 10.¹³

Glavna naloga aktivistov OF oziroma mladinskih skupin OF je bila propagandnega značaja. V vrste organizacije OF so skušali pritegniti prijatelje iz nekdanjih prosvetnih društev in mladinskih krožkov ter pevskih skupin. Nastajale so tako tri do pet članske skupinice aktivistov OF. To niso bili aktivni SKOJ, temveč mladinske skupine v okviru OF. Poleg med seboj tesneje povezanih mladincev in mladink, ki so se redno sestajali in skupno sprejemali načrte za delo, so v nastajajoče gibanje vstopali posamezniki, ki so bili neposredno povezani s starejšimi aktivisti ali pa preko sorodnikov z nastajajočo organizacijo OF na podeželju. Oskar Kovačič je navezal stike z družinami, ki so bile znane še iz predvojnega protifašističnega delovanja. Vendar ni bilo priporočljivo celotno novo omrežje aktivistov in somišljenikov OF sestaviti iz ljudi, ki so bili pod nadzorstvom fašistične policije. Stare zanesljive naslove oziroma hiše so uporabljali le v skrajni sili. Narodnoosvobodilno gibanje se je širilo predvsem v novih, mlajših plasteh. Ta taktika se je v resnici bolj obnesla.¹⁴

S priporočili se je Oskar Kovačič oglašal pri znanih slovenskih protifašističnih družinah. Z listkom Staneta Bidovca je prišel k Tončki in Emilu Colji. Začeli so z delom, kot so pač mogli, ker so bili kompromitirani. Glavna naloga je bila iskanje prostorov, skrivališč, bunkerjev, ter zbiranje hrane. Pridobivali so nove somišljenike OF.¹⁵ Neizpodbitno je, da se je Oskar Kovačič izredno potrudil pri navezovanju stikov z ljudmi ter pri vzpostavljanju organizacije OF.

Pri svojem stalnem premikanju ter navezovanju ljudi se je Oskar Kovačič le malokje za več časa ustavil. Bil je stalno na poti. Svoja bivališča je menjaval oziroma se jih je izmenoma posluževal. Tako ga je bilo težko najti, pa tudi policija bi ga, eventualno, težje, izsledila. Iz raznih izjav razberemo celo vrsto prenočišč Oskarja Kovačiča: eno izmed prvih je v ulici Boccaccio št. 11, nato v ulici Carducci 10 pri družini Kovačič, pri sestri Bernarda Šemerla Slavi Košuti v ulici Molino a Vento 46,

¹¹ Lojze Peric, Začetki, 499–500; izjava Danila Perica, zapisala Milica Kacin v Trstu 10. 1. 1959, v Narodni in študijski knjižnici v Trstu, Odešek za zgodovino, arhiv NOB, fasc. 7 a, mapa P. — odslej NSK, OZ.

¹² Zora Perello se je rodila 14. maja 1922 v Trstu. Z materjo sta stanovali pri stari policiji na trgu San Giacomo. Skrbna mati ji je v nenaklonjenem okolju posvetila vso pozornost. Kljub težkim življenjskim pogojem jo je po opravljeni ljudski šoli vpisala na gimnazijo. Bistvo dekle je zraslo v zavedno in napredno Slovenko. Ze kot 15-letno dekle ko leta 1937 srečamo v krogu mladih dijakov — Slovencev. Leto kasneje jo srečamo v vrstah dijaške mladine, ki se je zbirala okoli Pinka Tomažiča. Sodelovala je pri političnih, kulturnih in zabavnih pobudah. Prvič je bila aretirana septembra 1940 in obsojena na dve leti pogojno, zaprta pa je bila sedem mesecev. Drugič so jo aretirali aprila 1941, ko je komaj prišla iz zapore, ter jo odgnali v kraj Pollenza v pokrajini Macerata, kjer je ostala tri mesece. Ko je v Trstu Oskar Kovačič začel organizirati narodnoosvobodilno gibanje, je Zora postala ena izmed vodilnih osebnosti. Njeno delo je prekinila tretja aretacija 16. decembra 1941, ko je bila zajeta večina Kovačičeve skupine, ki so ji 17. septembra 1942 sodili v Rimu, kjer je bila Zora obsojena na 12 let zapore. Ob razpadu Italije se je vrnila v rodni Trst, vendar se je morala umakniti v Brkine, ker je bil Trst zanj prenevaren. V Brkinih je v glavnem delovala na mladinskem področju. Maja 1944 se je poročila z bojnim tovarišem Vojem Godino. Avgusta istega leta se je vrnila v Trst, kjer je bila potrebna njena pomoč. 24. oktobra 1944 jo je zajela policija. Odnali so jo v taborišče Ravensbrück, kjer je umrla 21. februarja 1945.

¹³ Milica Kacin, Tržaška mladina, 136; izjava Borisa Kovačiča, Utrinki delovanja NOB na Tržaškem v letu 1941, zapisal Milan Pahor v Izoli 3. oktobra 1975; NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 A, mapa K.

¹⁴ Milica Kacin, Tržaška mladina, 136–137.

¹⁵ Janez Kramar, Oskar Kovačič, organizator NO gibanja na Primorskem, Primorski dnevnik 27. 12. 1908 — odslej Janez Kramar, Oskar Kovačič; izjava Tončke in Emila Colje, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7, mapa C.

pri družini Kodrič na Stari istrski cesti št. 80, pri Aleksandru Modicu v ulici Fabio Severo, pri Ljubomiru Susiću in še kje. Zdi se, da je bilo glavno Oskarjevo prebivališče v ulici Ginnastica pri italijanskem komunistu Zanghirelli. Njegova hiša je bila v bližini — skoraj vis à vis — hiše št. 44, kjer je stanovala mladinka in aktivistka Vojka Šmuc. Ona je opozarjala Oskarja, če je bila kaka nevarnost na ulici takó, da je obesila na okno dogovorjeno obleko, ki je pomenila opozorilo. V ulici Ginnastica se je Oskar zadrževal vse do svoje aretacije decembra 1941. Le malokdo je vedel za to njegovo stanovanje.¹⁶

Oskar je navezal stike z mnogimi ljudmi, vendar razne skupine niso vedele druga za drugo, ampak so delovale ločeno. Vse to je bilo nujno potrebno zaradi konspiracije ter zakrivanja dejavnosti OF pred policijo. V organizacijo OF so bili povezani: Srečko Košuta, Drago Martelanc, Zorko Kovačič (iz Kozjan pri Ilirski Bistrici); omenjeni so z Bernardom Šemerlom, Borisom Kovačičem in študentko iz Gorice (verjetno Tanjo Mermoljevo) tvorili študentsko skupino OF v Padovi, kjer so vsi študirali (v glavnem medicino).¹⁷ Direktno in indirektno so bile povezane razne družine: Kodričeva, Kovačičeva, Bidovčeva, Coljeva, Tomažičeva, Kopalova in mnoge druge. Organizacija se je širila v mestne predele oziroma v dijaške in študentske kroge. Zaupniki in somišljeniki OF so bili organizirani pri Sv. Jakobu, Škednju, Sv. Ivanu, Barkovljah, Rocolu, Sv. Ani, Kolonkovcu in drugod. Vezi so segle do Zavelj, Milj, Plavij in v globino slovenske Istre, bliže Trsta pa do Doline, Boljunca, Ricmanj, Boršta in Bazovice, na drugi strani pa do Križa in Nabrežine. Skratka, organizacija OF se je začela razvijati.

Začetki organiziranja OF v letu 1941 pri Sv. Jakobu so povezani z imenom Zore Perello. Slovensko in italijansko prebivalstvo okraja Sv. Jakob je bilo vedno nekaka avantgarda delavskega razreda. Sv. Jakob je bil izrazito delavski predel Trsta in zato ni čudno, da je bil skozi celo dobo NOB eno izmed glavnih oporišč Osvobodilne fronte. Aktivisti OF so v svoje vrste vključili poleg članov KPI in pripadnikov organizacije TIGR tudi napredne protifašiste iz razpuščenih društev »Kolo«, »Prosveta«, »Ilirija«, »Adria«. Ti so se po nasilnem razpustu vseh slovenskih društev shajali v raznih skupinah, ki so si nadele imena kot »Štampiljarji«, »Magnamonti« in »Pevci od Sv. Jakoba«. Po prihodu Oskarja Kovačiča v Trst so bili vzpostavljeni stiki s somišljeniki OF pri Sv. Jakobu. Kot omenjeno so aktivisti OF prihajali iz več krogov. Ti so bili: mladinska študentska skupina (Zora Perello, Darinka Veljak, Nadi Šemrl, Boris Cergolj, Vladimir Pizent in drugi), napredni krog pevk in pevcev šentjakobskega pevskega zborā (Lojzka Čebohin-Grozdana, Rezi Tomšič-Alenka, Fedora, Hrvatina-Saša, Rudi Jančar-Milan, Ema Kerševan-Sava), gojenci »Istrskega internata« (Ernest Arbanas-Gigi). Študentska skupina se je največkrat sestajala na domu Zore Perello pri »stari policiji« na Campo S. Giacomo št. 9 in pri Nadiju Šemerlu v ulici Molino a Vento št. 46.¹⁸

Do stikov in sestankov je prihajalo na razne načine. Nekateri so prišli v stik z OF izven Trsta. Slednje velja za aktivistko Valerijo Kocjančič-Špelo. Takó, po razpadu stare Jugoslavije je odšla na obisk k staršem v Ljubljano. Tam je dobila zvežo z aktivisti OF, udeležila se je več sestankov. Na teh sestankih se je domenila, da bi se na njenem domu v Trstu oglasil aktivist, ki bi oddal spoznavno geslo. Konec oktobra 1941 se je tam, v ulici Cancellieri št. 9 pri Sv. Jakobu oglasil Franc Hvalič-Bolte, ki ga je centrala v Ljubljani poslala v Trst, da bi pomagal Oskarju Kovačiču pri organiziranju OF. Špelin dom je postal javka OF, kjer se je zadrževal prav aktivist Hvalič. Kmalu za tem je tov. Špela, po prejetih navodilih, organizirala sestanek somišljenikov OF z Oskarjem Kovačičem. Sestanek je bil pri družini Štolfa v ulici Molino a Vento št. 107. Prisotni so bili: Oskar Kovačič, Valerija Kocjančič, Lojzka Čebohin, Rezi Tomšič, Josip Medved, Ferdo Štolfa in njegova žena Žefi, sestra Va-

¹⁶ Iz več izjav: Boris Kovačič, Nadi Šemrl, družina Kodrič — vse v NSK OZ, fasc. 7 a in 7 b, mape K in S.

¹⁷ Izjavi Nadija Šemrla in Borisa Kovačiča.

¹⁸ Milan Pahor, Sv. Jakob v narodnoosvobodilnem boju, v zborniku Sv. Jakob, zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju, Trst 1980, 244–245 — odslej Milan Pahor, Sv. Jakob.

lerije Kocjančič. Oskar je prisotnim razložil pomen ustanovitve OF, ciljev in namene boja.¹⁹

1 Najverjetneje novembra 1941 je prišlo do sestanka nekaterih pevčev in pevčev šentjakobskega zbora z Oskarjem Kovačičem na domu trgovca Franca Vrha v ulici Soncini v Skednju. Prisotni so bili: Lojzka Cebohin, Rezi Tomšič, Josip Medved, Lado Premru, Ema Kerševan in morda še kdo drug. Na sestanku je bilo domenjeno, da se pri zanesljivih ljudeh izvede nabiralna akcija. Del nabranega blaga (oblečila in hrana) so odnesli v tržaški zapor »Pri jezuitih«, kjer je bilo zaprtih mnogo protifašistov in somišljenikov OF. Manjši del zapornikov so predstavljali domači aktivisti oziroma protifašisti, večji pa iz ostale Primorske in osrednje Slovenije. Zapor »Pri jezuitih« je bil takrat zbirno mesto, od koder so pošiljali zapornike v Gónars, Renici in ostala taborišča v Italiji. Mnogi Tržačani so imeli med njimi sorodnike, zato je bilo relativno preprosto razdeliti med zapornike nabrano blago. Nabrani denar in ostalo blago so izročali Justu Blažini, ki je imel mizarško delavnico v ulici San Maurizio št. 16. Just se je med prvimi priključil OF in je bil znan protifašist. Pred novim letom 1942 so na domu Zore Perello pripravili večje število paketov ter jih razposlali med zapornike tržaških jetnišnic.²⁰

Malo prej je bil omenjen Skedenj. Tam so bili organizirani v OF: Josip Mezgec, Sergej Franovič, Franc Plesničar, Franc Flego.²¹ V centru mesta je Vojka Šmuc vodila mlade študente. Med drugimi naj omenimo Vladimirja Jazbeca in Adrijana Magajno. Na sestanke te skupine je kot inštruktor hodil tudi Ernest Arbanas — Gigi.²² Ernest je Oskarju preskrbel tudi zvezo z Renato Jerach (poitalijančeno: Margherita Gerani), ki je povežala v skupino somišljenikov OF nekaj mladih iz izrazito meščanskih družin, ki pa so bile protifašistično nastrojene.²³

Istocasno je Kovačič ustvaril mrežo po Krasu, Vipavskem in Istri. Iz Trsta je zveza tekla preko Danila Perica do skupine v Trziču. Od tam se je vila do Hilarija Kariža — Henrika v Koprivo na Krasu. Od tod ni bilo več daleč do Avgusta Dugulina in Antona Veluščka — Matevža, ki je bil glavni pobudnik OF na Goriškem. Kariž je deloval tudi do Divač. Oskar Kovačič je v Dolenji vasi pri Senožečah pridobil Jožeta Možeta. Takrat so tudi postavili zametek skupine OF v vasi. To je bilo menda že septembra 1941.²⁴

Na drugo stran se je delovanje OF širilo v Istro. Deloma je na tistem področju nekaj že začel delovati Anton Šibelja — Stjenka, doma iz Tomačevce na Krasu, vendar je že vrsto let živel pri Sv. Jakobu v Trstu. Že avgusta 1941 se je Stjenka sestajal s protifašisti iz Miljskih hribov in iz vzhodne tržaške okolice. Ti sestanki še niso bili v okviru OF, imeli pa so cilj izvesti sabotažne akcije oziroma napisne akcije, ki naj bi opozorile fašistično oblast, da le ni povsem zatrla protifašističnega gibanja. Sestankom so prisostvovali italijanska komunistka Alma Vivoda iz Milj, Doro Furlanič s Spodnjih Škofij in B. Klarič z Zgornjih Škofij ter Bruno Brajnik iz Campor. Iz vseh teh načrtov ni bilo nič. Anton Šibelja je bil zaposlen kot varilec v rafineriji Aquila v Zavljah. Ni bilo mogoče ugotoviti, kako se mu je uspelo povezati se z Oskarjem Kovačičem. Ta je iskal stike s protifašisti iz dolinskega predela. Ugotoviti se je dalo, da je preko Stjenke spoznal Antona Petarosa iz Ricmanj. Le-ta je po Oskarjevih navodilih pridobil za sodelovanje v nastajajoči organizaciji OF poleg navedenih še Aničeta Loredana in Jožeta Miklavčiča s Plavij ter še nekatere druge. Prva pomembna naloga, ki so jo izvedli, je bila organizacija sestanka OF 1. decembra 1941 na Plavjeh, v hiši krojača Jožeta Jamška. Po dogovoru so se ga udeležili Oskar Kovačič in predstavniki več vasi s tistega področja: Jože Jamšek, Jože Miklavčič s sinom Josipom, Aničet Loredan, Jože Vatovec in Avgust Brajnik s Plavij, Doro Fur-

¹⁹ Milan Pahor, Sv. Jakob, 246.

²⁰ Sv. Jakob, 247.

²¹ Janez Kramar, Oskar Kovačič.

²² 1944—1974, ob 30. obletnici smrti Vojke Šmuc, Izola 1974; Milica Kacin, Tržaška mladina, 136; izjavi Borisa Kovačiča in Ernesta Arbanasa, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 in 7 a, mapi A in K.

²³ Milica Kacin, Tržaška mladina, 136.

²⁴ Janez Kramar, Oskar Kovačič.

lanič in Bruno Klarič s Škofij, Danilo Pregarc, Anton Petaros iz Ricmanj. Od tedaj se je razmahnila politična dejavnost. Jože Miklavčič je prevzel nalogo, da bo vzdrževal zvezo z Oskarjem. Čez nekaj dni mu je Oskar predstavil brata Leva, ki je prišel v drugi polovici oktobra iz Ljubljane, da mu pomaga pri delu. Povedal mu je, da bo Lev odgovarjal za delovanje OF v Slovenski Istri. Jože Miklavčič je sklical ponoven sestanek zaupnikov OF 7. decembra, prav tako na Jamškovem stanovanju. Poleg drugih sta mu prisostvovala Peter Viola s Koroščev in Bruno Brajnik iz Čampor.²⁵ Organizacija OF je zajela še druge kraje v Istri (Rižano, Kubed in druge). Peter ali »Piero«, kot mu pravijo, je že pred omenjenim sestankom na Plavjah prišel v stik z Oskarjem. K njemu, na dom pri Koroščih v Miljskih hribih ga je pripeljal Anton Čač. Tam je Oskar prespal in se nato odpravil v Istro. Posledica sestanka je bila, da so se tudi tam organizirali in povezali: Peter Viola, Filip Čač, Anton Kocjančič, Franc Korošec in Bruno Brajnik. Preko Antona Čača so dobili zvezo z Levom Kovačičem ter prisostvovali sestanku na Plavjah.²⁶ Zgoraj omenjeni Jože Miklavčič-Silvester je prišel v stik z Oskarjem preko Aničeta Loredana s Plavij in Antona Petarosa z Ricmanj. Miklavčič je bil predvojni komunist, po poklicu kovinar v ladjedelnici Sv. Marka v Trstu. Po rodu je bil iz Štramarja, poročen pa je bil na Plavje. Miklavčič je nato sodeloval z Levom Kovačičem — Pepijem in je bil tudi skupaj z njim aretiran 12. januarja 1942.²⁷

Mreža OF se je širila že tudi v hrvaško Istro. Na teh poteh je Oskarja spremljal Ernest Arbanas — Gigi. Ta je seznanjal Oskarja z gojenci »Istrskega internata«, nakar so nekatere povezali v OF. Oskar Kovačič se je po Istri predstavljal tudi z imenom Anton Koren — Toni. Tako sta večkrat s kolesi prevozila pot od Buzeta preko Pazina do Pulja, potem pa preko Marčane in Matulj do Opatije. V Buzetu sta bila vključena v organizacijo Ivan in Miro Cerovac, v Vodnjanu Miloš Vitasović in De Prato Carlo v Marčanih, v Pazinu Franc Šironič, v Medulinu Rado Radošević. Tako so bile že na začetku narodnoosvobodilnega gibanja vzpostavljene zveze med Slovenci in Hrvati v Istri, ki so kazale bratstvo in enotnost.²⁸

Mreža OF se je tkala na razne načine. Oktobra 1941 se je v Trstu oglasil Rado Morel-Modest, saj so bili njegovi starši iz Trsta. Z njim je bil Vojan Rehar. Oglasila sta se pri Mariji (Mari) Ferjančič, ki pravi v svojih spominih, da se je takrat Rado verjetno sestal z Levom Kovačičem. Mara Ferjančičeva je Rada in Vojana spremljala k dvema članoma KPI: Znidaršiču v ulici Bazzoni 9 in k Dioniziju Rumichu, ki je imel mizarско delavnico v tedanji ulici Scuole Nuove (sedaj Frausin). Rada Morela so tržaški aktivisti klicali za Modesta, v Trst pa se je vrnil januarja 1942.²⁹ Zanimiv je tudi droben podatek Neve Ferjančičeve, ki pravi, da se je z bratom Kovačičema spoznala pri družini Avgusta Perhavca v Vipavi. Tam so se sestali brata Kovačič, Vojan Rehar in Avgust Perhavec. V Trstu je nato Neva opravljala za Oskarja Kovačiča razne kurirske poti.³⁰ V Trebčah je Anton Šibelja navezal stike s skupino protifašistov, ki so začeli zbirati denar, hrano in drugo blago.³¹ Tudi na Opčinah beležimo novembra 1941 stik z OF. Rudi Vremec, ki je služil vojaški rok, a je imel tedaj daljši dopust, je s pomočjo Vojke Šmucove dobil stik z Levom Kovačičem. Iz tega stika se na Opčinah še ni mogla razviti organizacija, ker se je moral Vremec vrniti k vojakom, ostali aktivni mladinci pa so bili izven domače vasi: zaprti, internirani ali, pri vojakih. Rudi Vremec je v organizacijo povezal Milka Škabarja iz Repna.³² Na Proseku se je pri sorodnikih nekaj časa zadrževal znani partizan Milko Puntar, po rodu iz Proseka. Milko je bil politikomisar prve skupine partizanov, ki jih je leta 1941 na Pri-

²⁵ Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1976, 300–301. Mačkovlje v boju za svobodo, 1974, 22.

²⁶ Jože Koren, Od sestanka na Plavjah do aretacije Leva Kovačiča in o dogodkih v zaporu, Primorski dnevnik 11. aprila 1971.

²⁷ Jože Miklavčič, Utrinki delovanja NOB na Tržaškem, zapisala v Zusterni Drago in Milan Pahor 2. decembra 1975, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 a, mapa M.

²⁸ Lojze Peric, Začetki, 499; Janez Kramar, Oskar Kovačič: izjava Ernesta Arbanasa.

²⁹ Mara Ferjančič, Začetki dela v Trstu, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7, mapa F.

³⁰ Neva Ferjančič, Bila sem kurirka Oskarja Kovačiča, zapisano februarja 1959, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7, mapa F.

³¹ Trebče v boju proti fašizmu, 1966, 6.

³² Uprli so se fašizmu, Opčine 1971, 14.

mórsko pripeljal Ervin Dolgán — Janež. V skupini je bil tudi Ivan Sancin — Jovo iz Dolinè pri Trstu. Milko se je decembra 1941 prišel zdraviti na Prosek. Ranjen je bil v roko. Správili so ga v tržaško bolnišnico ter je bil tam operiran. Nato se je zdravil doma pri sorodnikih na Proseku. Moral je paziti, ker je za njim vohala policija. Konec decembra 1941 sta ga obiskala Karlo Maslo in Franc Lipovec — Tine. 6. januarja 1942 pa je Milko odšel s Proseka.³³

Franc Lipovec je bil povezan s skupino tovarišev, ki so v glavnem delali v ladjedelnici Sv. Marka v Trstu. Sestajali so se, kjer so razpravljali o položaju v mestu, Italiji in Jugoslaviji ter govorili o možnih propagandnih akcijah. Lipovec jim je tudi prevajal vsebino literature OF, ki jo je dobival po raznih kanalih. Saj so bili v skupini tudi italijanski tovariši.³⁴ Skupino so tvorili: Karlo Barut (pádelív partizánih oktobra 1943); Vittorio Fonda (sežgán v Rižarni); Sergij Čermelj (pádelív Trstu); Mario Piščanc (obešen v ulici Ghèga v Trstu); Josip Mezgec (umrl v taborišču Mautehausèn), Angelo Paoli, Franc Maurič in ševèda Franc Lipovec.³⁵

Ko je poskušal Oskar Kovačič vzpostaviti mrežo zaupnikov in somišljenikov po slovenskih vaseh v okolici Trsta, je oktobra 1941 prišel v Bazovico. Sestašek z vaškimi zaupniki OF je bil v Gruntarjevem skednju. Dva meseca kasneje je imel sestanek v Bazovici Lev Kovačič, tokrat pri Preslovih. Na teh sestankih so Bazovci izdelali nekaj stvarnejšega o organizaciji in programu OF.³⁶

Oskar Kovačič — Toni je s posredovanjem slovenskega tržaškega študenta medicine Nádija Šemrla, ki je imel sorodnike v Križu pri Trstu, spoznal tedanjega študenta medicine Srečka Košuta. V Križu je Srečko Košuta, kot Šemrov prijatelj, navezal stik z Oskarjem, ki se mu je predstavil z imenom Tonček in kot prijatelj Richarda Kneza, s katerim se je Srečko poznal že iz gimnazijskih let v Mariboru. Prva naloga, ki jo je Srečko Košuta opravil, je bila tvegana pot v Ljubljano s Kovačičevim poročilom. Nato se je Srečko večkrat sestál z Oskarjem na domu Nádija Šemrla v ulici Molino a Vento št. 46. Tam je dobil navodila, kako naj v Križu organizira jedro komunistov, iz takega jedra pa širšo skupino somišljenikov Osvobodilne fronte. Če bi se dalo, bi nato razširili króg OF še na sosednje vasi. Srečko Košuta je najprej stopil do Josipa Tence, nato pa sta skupaj povabila na ožji sestanek Franca Tenceta in Viktorja Bogatca. Medtem sta se Oskar in Srečko sestajala v vinogradu pod Križem, pri družini Košuta pa se je Oskar večkrat predstavljal kot študent Polajnar s tehnične fakultete ljubljanske univerze. Ni preteklo mnogo časa, ko so na vasi sklicali sestanek OF. Udeležili so se ga zanesljivi somišljeniki. Zbrali so se v vinski kleti (hramu) Ladka Sirk v oktobru 1941. Potem, ko so se seznanili s programom OF in izmenjali mnjenja za konkretno dejavnost, so osnovali pravi terenski odbor OF za Križ v sestavi: Josip Tence (predsednik), Srečko Košuta (tajnik) ter člani Franc Tence, David Sirk, Ladko Sirk, Dominik Sedmak. Ožji odbor se je večinoma sestajal v kamnolomu pri Francu Tencetu. Ta je navezal stike v sosednji Nabrežini. Tam je nedvomno imel stike tudi domačin Hilarij Kariš — Henrik, ki je bil povezan z organizacijo OF v Trstu, Tržiču in na Krašu. Leta 1944 je bil Kariš obešen v ulici Ghèga. David Sirk je navezal stike na Proseku z Bogdanom Bukovcem.

Kriška skupina OF je razvila živahno dejavnost. Vanjo so postopoma vstopili še Drago Sedmak, Vida Sedmak, Zarko Majcen, Ida Košuta, Alojzija Sulčić, Marica Guštin, Urban Sedmak, Jože Sedmak, Marko Švab, Ivan Košuta, Nandi Košuta in Dušan Košuta. Delovanje OF ni bilo zgolj organizacijsko in politično, saj sta Srečko Košuta in Franc Tence, ki je bil kamnosek in se je spoznal na miniranje, načrtovala sabotažo železniške proge pod Križem. Zarko Majcen, ki je bil prijatelj Srečka Košute še iz Maribora, mu je postal desna roka pri razpečavanju propagandnega gradiva; pri tem so ševèda sodelovali tudi drugi člani. Zbirali so tudi denarne prispevke in

³³ Izjava Milkove sestre Ivanke Škerjanc, Obisk pri ranjenem Milku, zapisano v Strunjanu 2. 11. 1979, sedaj v NSK OZ.

³⁴ Franc Lipovec, Začetki organizacije OF med delavstvom in prve sabotažne akcije v ladjedelnici, Primorski dnevnik 18. 4. 1971; Milan Pahor, Sv. Jakob, 248.

³⁵ Izjava Franca Mauriča z dne 3. maja 1963, sedaj v NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 A, mapa L.

³⁶ Bazovica v boju, 1973, 21.

opravljali naloge obveščevalnega značaja. Decembra 1941 je prišel na sestanek s Srečkom Košuto namesto Oskarja, njegov brat Lev, ki se mu je predstavil z ilegalnim imenom Pepi. Po aretaciji bratov Kovačič in številnih njunih sodelavcev je kriška organizacija OF ostala nedotaknjena in z delom nadaljevala vso zimo in pomlad. V Trstu je bil Srečko povezan še s Francem Hvaličem.³⁷

Prve tedne, pa tudi prve mesece, je bila preskrbljenost z narodnoosvobodilnim tiskom zelo slaba: Oskar Kovačič si je pomagal s prepisovanjem na pisalnem stroju pri Borisu Kovačiču, Ljubomiru Susiču in Borisu Guini. Sredi septembra 1941 je šel Oskar v Ljubljano, da bi organiziral in uredil prenos tiska v Trst.³⁸ Kar se tiče Oskarjevih poti v Ljubljano na posvete in dogovore s člani CK KPS, so si mnenja različna. Nekateri ožji sodelavci Oskarja Kovačiča trdijo, da je za časa delovanja v Trstu potoval v Ljubljano trikrat ali štirikrat (torej enkrat na mesec), drugi pa trdijo, da je odhajal v Ljubljano vsakih štirinajst dni.³⁹ Zaradi stroge kontrole na železnici in česti je bil prenos tiska v Trst povezan s celo vrsto težav. Nekajkrat je tisk iz Ljubljane v Trst spravil Hilarij Kariž, ki je pogosta potovanja prikril s tem, da je obiskoval svojega strica v Sežani. Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja je uporabljalo vse mogoče kanale za pošiljanje tiska v Trst in na Primorsko.

Zveza iz Ljubljane je šla po železnici do Postojne, do Trsta so jo nosili aktivisti. Znana je zveza Postojna—Senožeče—Vrabcé—Trst. Jože Može iz Dolenje vasi pri Senožečah je skupaj z Nikom Šturmom iz Senožeč sprejemal literaturo in jo prinašal do kovača v Vrabčah, pozneje pa jo je nosil direktno v Trst ter jo največkrat osebno izročal Oskarju Kovačiču. Tisk so v Trst prinašali poleg drugih tudi kurirji, ki so v ordinaciji zobozdravnika Rudolfa Kovačiča dobili zvezo z Oskarjem.

Drugi kanal je potekal iz Loške doline in ga je organiziral Ervin Dolgan. Po tej poti je do napada na italijanski garnizon v Ložu, 19. oktobra 1941, prihajal tisk kar v vrečah. Karabinjerji so 4. septembra prestregli okoli 50 letakov, velikih 4 × 6 cm v slovenskem jeziku, ki so pozivali na boj za osvoboditev Slovenije. Tretji kanal je šel iz Loške doline do Vrbiče. Po tem kanalu je ilegalno prihajal Slavko Kovač — Smeli. Organizator tega kanala je bil Rudolf Kalc: Bogdan Osolnik, ki je bil oktobra 1941 pri svojih sorodnikih v Bitnjah pri Premu, pravi, da so takrat prejeli prve letake OF in da ga je navdušila trdna vera Primorcev. Takrat je obstajala prva ciklostilna tehnika na Primorskem pri Viktorju Hajnu v Zalogu pri Postojni, ki je med drugim razmnoževala Slovenskega poročevalca (glasila OF) in ga pošiljala širom Primorske. Skoraj gotovo je glasilo OF iz Zaloga prihajalo tudi v Trst.⁴⁰ Obstojali so še drugi kanali, saj je bila potreba po tisku res velika.

Oskar Kovačič je skušal čim boljše izkoristiti literaturo OF. Z razpečevanjem gradiva se je ukvarjalo večje število aktivistov, vendar so ga prejeli direktno le zanesljivejši aktivisti, saj so morali delati izredno konspirativno.

Zanimiva je pobuda Oskarja Kovačiča, naj bi se v Buzetu in Vodnjanu ustanovile ilegalne tehnike. Vendar se zadeva ni uresničila. Oskarjev brat Lev je odšel iz Ljubljane s ponarejeno izkaznico na ime Ivan Kuretič. V Trst je prišel 20. oktobra 1941. Najprej je stanoval pri Borisu Kovačiču, nato pa pri družini Kodrič na Stari istrski ulici št. 80. Oskar in Lev Kovačič sta skupno z Zoro Perello predstavljala zametek pokrajinskega vodstva. Ob prihodu je Oskar svojemu bratu povedal, da je osvobodilno gibanje v Trstu na začetku, da je treba ljudi z močno propagando prepričati o nujnosti pristopa k OF. Oskar je nadalje Levu povedal, da je njegova glavna naloga, da organizira ilegalno tehniko v Trstu. Poleg tega je Oskar prepustil bratu tudi organizacijo OF v Istri. Povezal ga je z Ernestom Arbanasom, Francem Hvaličem in Jožetom Miklavčičem. Zadnje dni oktobra je odšel Lev Kovačič v Ljubljano. Neposredno naročilo za ustanovitev ciklostilne tehnike v Trstu je dal organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič v Ljubljani 31. oktobra. Zelo verjetno je kmalu nato

³⁷ Križani v boju za svobodo, 1975, 63—66.

³⁸ Janez Kramar, Oskar Kovačič; Milan Pahor, O tisku v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945 v zborniku Boj za svobodo, Trst 1975, 47 — odslej Milan Pahor, O tisku.

³⁹ Glej več izjav sodelavcev Oskarja Kovačiča.

⁴⁰ Janez Kramar, Oskar Kovačič; Milan Pahor, O tisku, 47.

bil v Ljubljani (tudi Oskar, saj vemo za njegovo prisotnost v Ljubljani okoli 6. novembra 1941. Zelo verjetno se je pogovarjal zaradi tehnike. Po teh posvetih je prišla nova v Trst velika količina propagandnega gradiva.⁴¹ Po vrnitvi v Trst je Oskar zagotovil bratu, da mu bo dobil sposobnega človeka, ki mu bo pomagal organizirati ciklostilno tehniko. Že prej sem omenil, da je Danilo Peric uvedel Oskarja v krog italijanskih komunistov v Trstu. Med temi je bil tudi Nicola Chimisso: Le-ta je dal Oskarju zvezo z Michelom Thome. Oskar je spoznal torej Thome preko Chimissa v baru Boschiàn, nasproti gledališča Rossetti, kjer so se zbirali člani in šomišljeniki KPI. Tam je bila kasneje tudi javka za Danila Perica in Bruna Gullija, ko je delo v tehniki že steklo. Michele Thoma je bil po rodu grški Makedonec, ki se je leta 1920 preselil v Trst in se naturaliziral. Stalno je deloval v naprednem protifašističnem gibanju: Ciklostilno tehniko so postavili na njegovem domu v ulici Mauroner št. 15, v četrti Sv. Alojzija. Vstop v tehniko je imelo le malo tovarišev. Poleg bratov Kovačič in samega gospodarja Thome so tja hodili še Danilo Peric, Bruno Gulli in Josip Čerkvenič.⁴² Tehnika je začela z delom novembra 1941, prenehala pa z aretacijo Leva Kovačiča. Sam Michele Thoma pravi v svoji izjavi, da je nato ves material, ki je služil pri tehniki, zakopal na svojem vrtu. To je sporočil italijanskim tovarišem, ki so mu dali zvezo z bratom Kovačič.

Pred procesom proti Pinku Tomažiču in tovarišem (znan kot drugi tržaški proces) je vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja naročilo Oskarju Kovačiču, da je treba propagandno izrabiti proces za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem. Tudi Levu Kovačiču so naročili, ko je bil 27. novembra 1941 v Ljubljani, da je treba preiti na intenzivno propagando. Strnjene podatke o tehniki navaja Lev Kovačič, ko med drugim pravi: »Dne 30. novembra je tržaška ilegalna tehnika že začela z delom.«⁴³

Ko je tržaški dnevnik »Il Piccolo« 2. decembra 1941 najavil proces pred Posbnim sodiščem v Trstu proti Pinku Tomažiču in tovarišem, je ciklostilna tehnika po hitela z delom, saj je bilo treba izvesti nameravano propagandno akcijo. Ob procesu se je fašistična oblast doobra zavarovala. Mobilizirani so bili vsi oddelki policije karabinerjev, črnih srajc in OVRE, v pomoč so jim poslali še brigado kvesturinov in črnih srajc iz notranjosti države. Tržaška organizacija OF je pripravila propagandne letake, ki so govorili o procesu in pozivali prebivalce, naj protestirajo in naj se vključijo v narodnoosvobodilno gibanje. Letaki so bili ciklostirani in dvojni: eni z naslovom »Slovenci«, drugi pa »A tutta la leale comunità italiana« — oboji so imeli podpis »Osvobodilna fronta slovenskega naroda — Pokrajinski odbor za Primorsko«. Prvi letak je obravnaval proces in je pozival, naj se Slovence združijo v Osvobodilni fronti. Drugi letak je bil namenjen protifašistično nastrojenim italijanskim državljanom.

V noči med 3. in 4. decembrom je tehnika že pošiljala na teren letake v slovenskem in italijanskem jeziku. Oskar Kovačič je organiziral trosilno akcijo po Trstu, Slovenskem Primorju in Istri. 4. decembra zjutraj so se pojavili prvi letaki na cesti Trst—Pulj, nato na tržaških ulicah in v okolici Milj. V naslednjih dneh jih je bilo vse več, ne samo po tržaških ulicah in v poštnih nabiralnikih, temveč tudi na Postojnskem, Pivškem, Krasu in v Istri. Zora Perello je pritrdila letak na oglasno desko kvesture. Ernest Arbanas je (s pomočjo Rudija Jančarja) polnil poštno nabiralnike. V trosilno akcijo je Oskar Kovačič vključil precej članov organizacije OF. Po italijanskih poročilih so 5. decembra 1941 našli okoli 100 letakov pri Sv. Jakobu, Škedenju, Barkovljah, pri sodišču v ulici Nizza (sedaj Coroneo). Kraljeva kvestura v Trstu je 5. decembra 1941 obvestila, da so v noči na 5. december našli v Miljah in v Škedenju letake v slovenščini. Pozvala je na največjo pazljivost, ker lahko akcija prerasne v manifestacije širšega značaja. V Škedenj je letake prinesel Josip Mezgec. Dobil jih

⁴¹ Janez Kramar, Oskar Kovačič.

⁴² Izjava Micheleja Thome, zapisala Neva Lukeš decembra 1976 v Trstu, sedaj v NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 B, mapa T.

⁴³ Janez Kramar, Oskar Kovačič.

je tudi Dušan Kodrič, ki se trosilne akcije prav dobro spominja: »Po navodilu Leva Kovačiča smo v noči med 4. in 5. decembrom 1941 izvedli trosilno akcijo po raznih predelih mesta. Sam sem raznosil letake pri Sv. Ani in v Škednju. Enega sem pripeljal na ograjo hiše št. 698 v tedanji ulici Monte di Servola (danes ulica Soncini). Našel ga je neki fašist, ki ga je odnesel na kvesturo, na hrbtno stran letaka pa je napisal obrazložitev. Seveda sem za to zvedel šele po osvoboditvi.«

V delu slovenske Istre je trosilno akcijo izpeljal Jože Miklavčič. Letake mu je izročil Lev Kovačič in jih je nato razdelil zaupnikom OF. Karabinjerska patrulja jih je 5. decembra našla na odseku ceste Oreh—Škofije. Trosilna akcija je bila še po vašeh miljskega polotoka; Peter Viola se spominja, da so izvedli akcijo. V Senožečah so člani OF sodelovali pri trosilni akciji. V baru Tivoli v Trstu je Oskar Kovačič izročil letake Jožetu Možetu. V Senožečah je Anton Sotlar nalepil letake na županova vrata in na vrata kavarne karabinjerjev in financarjev.

11. decembra je policija odkrila na sodni palači, kjer so obtoženci čakali na sodbo, napise »Viva Tomazič«, »Abbasso il Tribunale speciale«, »Abbasso la polizia!«, »Abbasso la guerra« ter »Živela Slovenija«. V ulici Nizza, poleg vhoda v sodno palačo, pa je policija odkrila 130 letakov z napisi proti predsedniku sodišča in proti policiji.⁴⁴

V tromesečnem poročilu notranjemu ministrstvu je tržaški kvestor 25. decembra istega leta poročal, da prevatne dejavnosti še ni opaziti, vendar se bo gotovo pojavila, ker prihajajo iz okupirane Jugoslavije različni ljudje: »Med znanim procesom pred posebnim sodiščem za zaščito države proti slovenskim iredentistom, komunistom in teroristom je bilo namreč raztrošenih nekaj deset letakov s protinarodno vsebino, kar je delo slovenskih elementov izza meje«. Seveda tržaška kvestura ni mogla priznati, da kljub veliki očiščevalni akciji, ki jo je podvzela komaj dobro leto prej (1940), še ni uničila vsega protifašističnega gibanja na ozemlju Julijske krajine.⁴⁵

Drznemu koraku nastajajoče Osvobodilne fronte v Trstu so sledile hude posledice. Še preden je bil proces zaključen, je policija izsledila Oskarja Kovačiča in ga 10. decembra 1941 aretirala. Sledile so aretacije drugih sodelavcev, dokler niso 12. januarja 1942 aretirali še Leva Kovačiča. Aretacije so prizadele mrežo OF v Trstu in v Istri, niso pa prizadele mreže OF v okolici Trsta, v Tržiču in na Goriškem. Po datumih si aretacije takole sledijo: Renata Jerach (Margherita Gerani) 4. 12. 1941, Oskar Kovačič 10. 12. 1941, Ljubo Susić 13. 12. 1941, Zora Perello in Ernest Arbanas 16. 12. 1941, Lev Kovačič in Jože Miklavčič 12. 1. 1942, Boris Kovačič 6. 2. 1942, Boris Guina 9. 7. 1942.⁴⁶

Tem in še Jožetu Skiffu so sodili 17. septembra 1942 v Rimu pred Posebnim sodiščem. »Od decembra 1941 do maja 1942 izvajajo obtoženci v Gorici in Trstu intenzivno organizacijsko in propagandno dejavnost v prid partizanskega gibanja, ki — kot pravi sodni rek. — je že dolgo nevarno prodrl v naše julijske in obmejne kraje, z ustanavljanjem tudi velikih oboroženih tolp (vojaško, podpiranje, sovražnika).«

Sodba št. 622 z dne 17. septembra 1942 je prinesla naslednje kazni: brata Kovačič vsak po 30 let zapor, Boris Guina 15 let, Boris Kovačič, Ernest Arbanas, Jože Miklavčič, Jože Skiffo vsak po 14 let; Zora Perello 13 let, Renata Jerach 11 let, Ljubomir Susić 8 let.⁴⁷

Poleg navedenih aktivistov so zajeli še nekaj drugih. Tiste, ki jim niso sodili v Rimu, so obsodili že prej na zaporne kazni ali pa v konfinacijo (kot Vojko Šmuc) ali pa v taborišča (kot Danila Perica).

Tako se je zaključilo prvo obdobje narodnoosvobodilnega boja v Trstu. Zarodki so bili skromni in omejeni, vendar se je prav na tej osnovi razširilo nadaljnje delo

⁴⁴ Janez Kramer, Oskar Kovačič; Milica Kacin, Tržaška mladina, 140; Milan Pahor, O tisku, 49—50.

⁴⁵ Milica Kacin, Tržaška mladina, 140.

⁴⁶ NSK OZ, arhiv NOB.

⁴⁷ AULA IV., Vsi procesi proti Slovincem in Hrvatom ter drugim antifašistom iz Julijske krajine pred fašističnim posebnim sodiščem 1927—1943 (brez procesov pred italijanskimi vojaškimi sodišči), Trst 1970, 82.

vanje OF, ki je v maju 1945 privedlo do osvoboditve. Brez dela v letu 1941 ne bi bilo kasnejše močne organizacije OF in KPS v Trstu.

V prispevku sem skušal strniti v zaokroženo celoto delovanje OF v Trstu. Seveda ostaja še mnogo neraziskanega, vendar bo raziskovalcem zgodovine narodno-osvobodilnega gibanja v Trstu tudi pričujoči prispevek služil pri nadaljnjem raziskovalnem delu, ki nas še čaka.

Resumo - Riassunto - Zusammenfassung

L'ATTIVITÀ DEL FRONTE DI LIBERAZIONE NAZIONALE (OF) NEL 1941 A TRIESTE

Milan Pahor

La lotta di liberazione nazionale ebbe inizio nel 1941. L'organizzazione dell'Osvobodilna fronta si sviluppò su tutto il territorio etnicamente sloveno. Lo stesso vale per la città di Trieste e per il suo immediato circondario. I primi gruppi organizzati sorsero durante l'estate del 1941. Il principale organizzatore politico dell'OF nel Litorale sloveno (Slovensko Primorje), nella seconda parte del 1941 fu Oskar Kovačič. Sorse anche un ristretto gruppo dirigente, formato in gran parte da Triestini sloveni. Erano giovani e giovani, che avevano alle spalle l'esperienza della lotta clandestina antifascista prima della seconda guerra mondiale. Di norma tutti i gruppi degli attivisti dell'OF svolgevano in quel periodo del lavoro politico. Si trattava di sensibilizzare un'ampia cerchia di persone e di coinvolgerla nell'attività clandestina antifascista con il programma dell'OF. La breve ricerca descrive l'attività dei vari gruppi di attivisti a Trieste e nel suo circondario. Il programma politico era lo stesso per tutto il territorio etnicamente sloveno. L'organizzazione dell'OF a Trieste nel 1941 non fu certamente un'organizzazione di massa, pose però le basi per il successivo sviluppo del movimento di liberazione nazionale. L'idea dell'OF nacque nel 1941, si rafforzò negli anni successivi e portò alla liberazione nel maggio del 1945.

1. Vida Obid: Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945. — 1979
**SLOVENSKI ZNANSTVENI INSTITUT — Slowenisches
wissenschaftliches Institut**

A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstrasse 38/II, tel. (4222) 85 243

je v svoji seriji »Disertacije in razprave — Dissertationen und Abhandlungen« doslej izdal naslednja dela:

2. Fran Zwitter: Die Kärntner Frage. — 1979
3. Avguštin Malle: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. — 1979
4. Mirko Messner: Prežihov Voranc und die Bauern. — 1980
5. Janko Pleterski: Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. — 1980
6. Rudolf Vovk: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918. — Bestandsaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918. — 1980

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva
5/II, tel.: 210 964, 210 879 in 210 823 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo štirinajst številk revije »RIG« v devetih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v poletno vojnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za doseg polne enakopravnosti. Zvezek 9—10 (december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977. Zadnji zvezek (13—14, november 1981) je enkrat v celoti posvečen jugoslovanskemu predlogu za Deklaracijo OZN o pravicah manjšin v svetu.

Z izjemo številke 1 in 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RIG«.

V tisku je nova dvojna številka »Razprav in gradiva«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

- Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška.**
Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945.
(kmalu razprodano) 20 din
- Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria.** Ljubljana 1953.
(kmalu razprodano) 50 din
- Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina.** Ljubljana 1958. 20 din
- Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910.** Zagreb 1958. 20 din
- Drago Druškovič: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation. 18 years after the signing of the Austrian State Treaty.** Ljubljana 1973. 40 din
- Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji.** Ljubljana 1976. 10 din
- Actual Questions of the Slovene and Croat Minorities in Austria.** Ljubljana 1976. 30 din
- Aktuelle Fragen der slowenischen und der kroatischen Minderheit in Österreich.** Ljubljana 1976. 30 din
- Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih.** Članki in dokumenti. Beograd 1977. 50 din
- Le problème des minorités dans les rapports yougoslavo-autrichiens.** Recueil d'articles et de documents. Beograd 1977. 50 din
- Manjšine — most med narodi.** Ljubljana 1980. 20 din
- Minorities: Bridge Among the Nations.** Ljubljana 1980. 30 din